

TARIX

МИЛЛИЙ ОЗОДЛИК ҲАРАКАТИНИ ХОЛИСОНА ЎРГАНИШ – ҚЎРБОШИ
ИБРОҲИМБЕК ТАСНИФИДА

Турсунов Сайпулло Нарзуллаевич

*Термиз давлат университети Жаҳон тарихи кафедраси профессори,
тарих фанлари доктори**e-mail: tursunovsafullo12@mail.ru.**UDK: 94(575.1)**<https://orcid.org/0009-0005-2553-6164>*

Аннотация: Ушбу мақола XX асрнинг 20-30-йилларида Ўзбекистон ҳудудида совет ҳокимиятига қарши олиб борилган миллий озодлик ҳаракатининг йирик намояндаларидан бири бўлган Иброҳимбек Чақабоевнинг ҳаёти ва фаолиятини таҳлил қилади. Мақолада миллий озодлик ҳаракатининг бошланиш сабаблари, ривожланиш босқичлари, Иброҳимбекнинг раҳбарлик қobiliяти, ҳаракатнинг кучли ва заиф томонлари, шунингдек, совет ҳукуматининг миллий озодлик ҳаракатини бостириш йўлидаги сиёсати ва қўллаган усуллари кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: Миллий озодлик ҳаракати, Иброҳимбек Чақабоев, совет ҳокимияти, босмачилик, Туркистон fronti, кизил армия, катагон, Бухоро амирлиги, мустақиллик кураши, XX аср.

Аннотация: В статье анализируется жизнь и деятельность Иброҳимбека Чақабоева, одного из крупнейших представителей национально-освободительного движения против советской власти в Узбекистане в 1920–1930-е годы. В статье рассматриваются причины начала национально-освободительного движения, этапы его развития, лидерские качества Иброҳимбека, сильные и слабые стороны движения, а также политика и методы Советской власти по подавлению национально-освободительного движения.

Ключевые слова: Национально-освободительное движение, Иброҳимбек Чақабоев, Советская власть, книгопечатание, Туркестанский фронт,

Красная Армия, репрессии, Бухарский эмират, борьба за независимость, XX век.

Abstract: This article analyzes the life and work of Ibrohimbek Chakabayev, one of the major representatives of the national liberation movement against Soviet rule in Uzbekistan in the 1920s and 1930s. The article examines the reasons for the beginning of the national liberation movement, its stages of development, Ibrohimbek's leadership, the strengths and weaknesses of the movement, as well as the policy and methods used by the Soviet government to suppress the national liberation movement.

Keywords: National liberation movement, Ibrohimbek Chakabayev, Soviet power, repression, Turkestan front, Red Army, repression, Bukhara Emirate, struggle for independence, 20th century.

**КИРИШ (ВВЕДЕНИЕ/
INTRODUCTION).**

Миллий озодлик ҳаракати ва кураши дунёдаги мавжуд ҳамма давлатларни ташкил топиши, элат, миллат бўлиб шаклланиши, озодликка эришмоқчи бўлган халқларни тақдирини ижобий ҳал қилишда асосий тарихий босқич ҳисобланади. Миллий озодлик ҳаракатига аниқ бир элат ёки миллат ўз ҳудудини, тилини, миллий урф-одати, қадриятлари, анъаналари ва маросимларни, ҳўжалик турмуш тарзини, ҳуқуқий дунё қарашини, моддий-маънавий маданиятини ҳимоя қилиш учун кураш олиб боради. Ёки шу ҳудудда узок асрлардан буён қўшни бўлиб яшаб келаётган, умумманфаатлари бир-бирига жуда яқин бўлган халқларни

ўзаро бирлашуви асосида ҳам миллий озодлик ҳаракатлари олиб борилган. Албатта ҳар бир халқ миллий озодлик ҳаракатини бошлаш ва уни олиб боришда бирдан ғалабага эришмаган. Бу ҳаракат бир неча йиллар ёки асрлар давом этган бўлиб, бунини ўзига хос сабаблари мавжуд бўлган.

МУҲОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Миллий озодлик ҳаракатларини ғалабасини йўққа чиқарган асосий сабаб, халқ ичидаги ўзаро келишмовчиликлар, баҳс-мунозаралар, ҳаракат раҳбарларини бошқарув қобилятини етишмовчилиги, ҳокимият учун кураш, хоинлик, хиёнатлар, иқтисодий-ҳарбий аслаҳалардаги етишмовчиликлар, ҳарбий стратегик ҳаракатлар режасини пухта ишлаб чиқилмаганлиги каби ҳолатлар бунга асос бўлиб хизмат қилган. XX асрнинг 20 йиллардаги Ўзбекистон ҳудудидаги совет мустабид тузумига қарши олиб борилган миллий озодлик ҳаракати ҳам шу вазиятни ўз бошидан кечириб ўтди. Туркий халқларга хос миллий озодлик ҳаракатида халқимизнинг орзу-умидлари, дунёвий-диний эътиқодлари, ор-номуси, мардлик, жасурлиги, ватанга содиқлиги, садоқати, муқаддас она ватан, киндик қони тўкилган тупроғи учун жон фидо қилиши асрлароша мужассамлашиб келганлиги ҳақиқатдир. Бунини тимсолида минглаб миллий озодлик ҳаракати қаҳрамонлари тарих саҳифаларидан муносиб жой олдилар.

Шунинг билан бирга, миллий озодлик ҳаракати жараёнларида ўз ватанига, халқига, унинг муқаддас диний диёнатига хоинлик қилганлар ҳам ўз номларини тарихда кам қолдирган бўлсалар-да, ҳамиша миллий озодлик ҳаракатига тўсқинлик қилиб келдилар. Мустақиллик йилларида миллий озодлик ҳаракатига бевосита раҳбарлик қилган қаҳрамонларни тарих саҳифасига олиб чиқиш, ҳолисона тарихий таҳлил қилиш, уларни ҳаёти фаолиятини очиқ қисматли, аянчли босиб ўтган курашларни халқимизга тақдим этиш долзарб масаладир. Миллий озодлик ҳаракати тарихида кўплаб тарихчиларни ўзига жалб этган кўрбоши Иброҳимбек

Чақабоевнинг қисматли ҳаётига оид тарих саҳифаларни варақлаш муҳим аҳамиятга эгадир. Тарихий манбаларга эътибор берилса Совет ҳокимияти томонидан тугатилган Бухоро амирлигини қайта тиклаш мақсадида Иброҳимбек миллий озодлик ҳаракатига раҳбарлик қилиб, маҳаллий аҳолини кўллаб қувватлаши туфайли Бухоро амири унга 10 минг бухоро тангаси, 2000 кўй, 300 от, 30 туя юборди. Миллий озодлик ҳаракати иқтисодий-сиёсий Маркази Лоқай вилояти бўлиб, маҳаллий аҳоли Миллий озодлик ҳаракатини кўллаб қувватлади[1]. Иброҳимбек Чақабоевнинг таснифига эътибор берилганда шуни қайд этиш керак, у ақлли, таффақурли, билим савияси юқори, фикрни ўқиб оладиган, ўзбек, тожик, форс ва афғон тилларида бемалол сўзлаша оладиган, айтиладиган сўз ва таклифни таҳлил қила оладиган, мулоҳазали, босиқ, иқтидорли, жисмоний бақувват, узун бўйли, қоматли, мускуллари чайир тортилган, юзидан соғлом, жасурлиги яққол билиниб турган, кўркмас, тек қарайдиган, кўз нигоҳлари ўтқир, қарашлари жиддий, ҳарбий қуролларни пухта эгаллаб олган, табиий муҳитни харита қилиш қобилятига эга бўлган, ҳарбий стратегияда ҳужумга ўтиш ва чекиниш вазиятларни тезда фаҳмлаб оладиган, отлик ҳарбий уруш тактикасини мукаммал биладиган саркардалиқ қобилятига эга эди.

Иброҳимбекни катта ҳарбий кучга эга эканлигини ҳамда маҳаллий аҳолининг кўпчилик қисмини кўллаб-қувватлаётганни ҳисобга олган совет ҳукумати 1923 йил ноябрда Лоқай вилоятида ер-сув ислоҳоти ўтказиб, маҳаллий деҳқонларга ер-сув бериш эвазига Миллий озодлик ҳаракатидан чалғитиш, маҳаллий озодлик курашчиларини “босмачиликда” айблаб, Совет ҳукумати Лоқай аҳолисини ўз томонига ағдариб олиш учун 120 тонна буғдойни бепул тарқатиб, 35 тонна буғдойни эса совет ҳокимиятига тарафдор бўлган кўнгилли камбағал аҳолига тарқатиб берди, шунингдек, 160 тонна буғдойни маҳаллий деҳқонларга

томорқасига экиш учун берди[2:137].

1924 йил бошларида Ўрта Осиё миллий озодлик ҳаракати деярли тугатилиб, Анварпошо ва Салим раҳбарлигидаги ҳаракатлар тўлиқ бостирилган бўлса-да, Ўрта Осиёда Иброҳимбек раҳбарлигидаги миллий озодлик ҳаракати кучайиб, ушбу озодлик курашни Бухоро Амири Саид Олимхон Афғонистонга туриб қўллаб қувватлаб, Эрондаги Машҳад банки ҳисобидан маблағ билан таъминлаб турди[3:94].

1923 йил сентябрда Иброҳимбек Ўрта қайнар қишлоғини эгаллаб, бутун озодлик кучларини тўплаб, Қизил Армия билан кучли жанглари олиб бориб, кучлар тенг бўлмаганлиги туфайли 200 кишидан иборат ҳарбий қисмларидан ажралиб, Етимтоғ ҳудудида ҳал қилувчи жанглarda 500 кишидан ортиқ миллий озодлик ҳаракати катнашчилари ҳалок бўлди. Натижа Иброҳимбек 1923 йил октябрда Ҳисордан чекиниб Боботоғ тизмаларига Сурхондарё ҳудудига кириб келди[4:437].

1923 йил октябрда Қизил Армияга қарши шиддатли жанглари олиб бориб, Иброҳимбек 3800 кишилик миллий озодлик ҳаракати кучларига раҳбарлик қилиб Жонлик қишлоғида Қизил Армияни мунтазам қуролланган армия билан шиддатли жанг олиб бориб, ҳал қилувчи зарбалар берди. Иброҳимбек раҳбарлигидаги Миллий озодлик ҳаракатини бостириш учун Совет ҳукумати 1-чи махсус отлик армиясини тўлиқ қуроллантириб, 800 қилич, 720 найзали милтиқ, 5 та станновой ва 16 та қўл пулемёти билан таъминланди. Шунингдек Шарқий Бухородаги Миллий озодлик ҳаракатини бостириш мақсадида мунтазам Қизил Армия қўшинларига 1425 қилич етказиб бериб, махсус тайёргарликдан ўтган 279 та пиёда ва 3306 отлик қўшинларини сафарбар этди[5:48-49].

1923 йил декабрь охирида мунтазам Қизил Армия қўшинларига қарши Иброҳимбек янги миллий озодлик кучларни бирлаштириб кучли зарбалар берди. Маҳаллий аҳоли Иброҳим қўшинларни қўллаб-қувватлаб, озиқ-овқат,

ем-хашак ҳамда кийим бош билан таъминлади. Шарқий Бухоро кучли уруш алангасига айланиб, йирик қўрбоши уюшмалари бирлашиб, шарқий Бухорода Совет ҳокимиятни хавф остига солиб қўйди. Совет ҳукумати Иброҳимбек раҳбарлигидаги миллий озодлик ҳаракатини бостириш мақсадида бутун чора-тадбирларни ишга солиб, нуфузли дин раҳнамоларини, эшон, муфтийларини мажбурлаб Иброҳимбекни Бухоро амири жосуси, Ватан хоини, камбағал бечора кашшоқ халқни бошига кулфат келтирувчи шахс даражасига туширишга мажбур қилди.

1924 йил январда Совет ҳукумати Бухорода махсус диний уламолар йиғилишини ўтказиб, ушбу йиғилишда босмачиларни, революция душманларини, жосусларни Совет ҳукуматини ва меҳнаткаш халқни душмани деб эълон қилиб махсус баённома эълон қилди. Бухоро халқига гўёки ҳақиқий халқ душмани “Инглиз империализмни бўлиб, Англия бутун исломни очик душмани. Бизни душманимиз ўта айёр, ёвуз ҳамда ваҳший бўлиб, ушбу душман Шарқдан то Ислом марказигача бўлган ҳудудларда ёвузлик ишларини олиб бормоқда”. Англияга қарши бутун ислом ва мусулмон дунёсини кучли курашга бирлашамиз, Англияга қарши кураш йўлида ҳалок бўлиб, исломни поклигини сақлаб, бутун халқни курашга чақирамиз. деган хитобнома эълон қилди[6:29].

Ушбу баённома очик ҳолда баланд товуш билан йиғилиш катнашчиларига ўқиб берилиб, Англияни бу ёвуз ниятларни қўллаб қувватлаётган, жосуслик қилаётган кучларга қарши кучларни бирлаштириш, Қизил Армияни оммавий қўллаб қувватлаш масаласи чақириқни бош мавзуси қилиб олинди. Совет ҳукумати топшириғи билан Бухорони катта эшони хожи Домулло Донахон раҳбарлигидаги элчилар Иброҳимбек ҳузурига юборилиб, қаршилик кўрсатиш бефойда эканлигини, Совет ҳукуматига таслим бўлиб, қуроллар топширишни таклиф этди. Бироқ Иброҳимбек ўз кураши йўлини Англия

империализми учун эмас, балки Ватан мустақиллиги, озодлиги учун сарфлашга бағишлаганлиги қайд этиб, Совет ҳукуматиға таслим бўлмаслигини қайд этди[7:394].

Шарқий Бухородаги Миллий озодлик ҳаракатини бостириш мақсадида граждaнлар уруш йилларида қирғин ва талончилик билан танилган, Туркистонда миллий озодлик ҳаракатларини бостиришда катта тажрибаға эға бўлган Туркфронтини махсус ҳарбий қисмлари ҳисобланган. 7-Туркистон, 6 чи - Олтой, 3 - 4 - ўқчи дивизия, махсус қирувчи полки ва 1 - 2 - ўқчи дивизия батальония, алоқа батальон, 13-ўқчи полк ва 1-алоҳида тожик отлик эскардаси “тозалаш” ишларини амалға оширди[8:126]. Қизил Армияни босқинчилик ва талончилик қирғин сиёсати туфайли маҳаллий аҳолидан кўплаб кишилар кириб ташланди, ногирон ва майиб-мажруҳ бўлиб қолди. Иброҳимбек раҳбарлигидаги милтиқ озодлик кучлари Совет ҳокимиятининг талончилик сиёсатиға қарши маҳаллий аҳолини тинимсиз озодлик курашини олиб борди. Иброҳимбек халқ озодлик курашиға мунтазам раҳбарлик қилиб, Боботоғ, Шеробод, Бойсун ҳудудларида қаршилик кўрсатиш ҳаракатларини қўллаб қувватлаб, Қизил Армияни босқинчилик сиёсатиға жиддий зарбалар берди. Кўрбоши гуруҳлар якка ҳолда ҳаракат олиб бориб, Совет ҳукуматни зафарли юришға тўсқинлик қилди. 1925 ёзида Сурхондарё воҳасини тоғли, дашт ҳудудларида Совет ҳукуматиға қарши 400 кишилик миллий озодлик ҳаракати қатнашчилари қаршилик ҳаракатларини олиб бориб, кичик-кичик гуруҳлар кучли қаршилик зарбаларини берди[9:396]. 1926 йил Иброҳимбек миллий озодлик кучларни яна жипслаштириб, совет ҳукуматиға қарши жиддий кураш бошлаб, минглаб оилалар бошиға тушган кулфат азобларни олдини олишға жиддий киришди. Бу озодлик ҳаракатиға қарши 1924 йил февралда Қизил Армиянинг мунтазам армияси Лоқай вилоятини Ингичка қишлоғида Иброҳим кўшинлари билан ҳал қилувчи жанг олиб бориб, кучлар

тенг бўлмаслиги туфайли миллий озодлик кучлари катта кучлар йўқотиб, чекинишға мажбур бўлиб, Афғонистон ҳудудиға ўтиб кетди. 1924 йил ёзида Иброҳимбек 600 кишилик катта кўшин билан Тожикистоннинг Панж дарёси орқали ўтиб, Лоқай, Боботоғ, Бойсун ҳудудларни эғаллаб Қизил Армия кўшинларига жиддий зарбалар берди[6:29]. Совет ҳукумати бутун чора-тадбирларини ишға солиб, мукаммал қуролланган мунтазам армияни сафарбар этиб, 1924 йил охирида Иброҳимбек раҳбарлигидаги миллий озодлик кучларига қарши ҳужумға ўтди. Ушбу ҳаракатда Совет ҳукумати турли воситаларни ишға солиб, миллий озодлик ҳаракати кучларига қарши игво, тухматлар уюштириб, жосуслик ҳаракатидан кенг фойдаланиб, кўрбошиларни бир бириға қарши қўйиб, хатто мажбурий суръатда дин пешволарини намозлар олдида Иброҳимбекни лаънатловчи тарғиботларға ундади. Халқни ишончини қозониш мақсадида камбағал халққа нон, дон, ер-сув берилишини тарғиб қилиб, миллий озодлик курашини олиб бораётганларни “халқ душмани” деб эълон қилиб, уларни пешонасига “босмачи” деган тамға босилди. Совет ҳукумати 1924 йил олиб борган талончилик ва босқинчилик сиёсати асосида “босмачилик” тўла тугатилди деган баландпарвоз чакирикларига қарамай миллий озодлик ҳаракати давом этиб, миллий маънавий қадриятларни, урф-одатларини, анъаналарни сақлаб қолишға жиддий киришиб, қаршилик ҳаракатини давом эттирди. 1925 йилдан бошлаб миллий озодлик ҳаракати тарқок, заиф, уюшмаган ҳолда олиб борилди. Ушбу миллий озодлик ҳаракатлари совет ҳокимияти раҳбарларига, жумладан, ГПУ, ОКПП ходимларига, коммунист ва комсомол ташкилот бошликларига қарши уюштирилиб, Совет иктисодий хўжалигини издан чиқариш, сиёсий ташкилотларни барбод қилишға қаратилган эди. 1925 йил бошларида 1000 кишидан ортик гуруҳ раҳбарлари миллий озодлик урушиға иштирок этиб, бу кичик гуруҳлар Фарим, Душанбе, Кулоб ва Қўрғонтепа, Боботоғ,

Бойсун, Шеробод худудларида ҳаракат қилиб, Шарқий Бухорода совет тузумига қарши курашни давом эттирди[10:137]. 1925 йил февралда Иброҳимбек раҳбарлигидаги миллий озодлик ҳаракати Қизил армияни мунтазам 13-ўқчи корпусига қарши шиддатли жанглар олиб бориб, Лоқай, Ғарим ва Боботоғ худудларни эгаллаб, Совет ҳокимиятини ағдариб ташлади[11:72-73].

1925 йил апрелда Шарқий Бухоро худудларида совет ҳокимиятига қарши шиддатли жанглар олиб борилиб, юзлаб кишилар миллий озодлик ҳаракатига иштирок этди. Совет ҳукумати бутун кучларни кичик-кичик гуруҳлар асосида миллий озодлик кураши олиб бораётган ҳаракатга қарши сафарбар этиб, 327 та махсус тайёргарликдан ўтган совет ҳокимиятига хизмат қилувчи 16 та махсус маҳаллий аҳолидан иборат кўнгилли отрядлар тузиб, ушбу кичик гуруҳларга К.Алимов, К.Вахидов, К.Зиёев, Б.Ирматов, Т.Қувондиқов, М.Муҳаммадиев, С.Маҳмудов, К.Одинаев, М.Раҳимов, У.Саидов, К.Сардорев, М.Султонов, Ш.Таиров, К.Тошиев, К.Усмонов ва бошқа маҳаллий миллат вакиллари раҳбар сифатида сафарбар этди[12:41]. Совет ҳукуматининг бу ғаразли ҳаракатига қарши Сурхондарё худудидаги маҳаллий аҳоли Шарқий Бухоро худудида Иброҳимбекни иқтисодий-ҳарбий жиҳатдан қўллаб-қувватлаб, Боботоғ, Бойсун, Қоратоғ ва Чолтоғ тоғли худудларда озодлик курашига қўшилдилар.

Совет ҳукумати 1926 йил мартда Туркистон Автоном Совет Социалистик Республикасининг Тошкент шаҳрида махсус йиғилишини ўтказиб, Совет тузумига қарши қаратилган ҳар қандай уринишларни, қаршилиқ кўрсатиш ҳаракатларни тугатиш, аёвсиз қирғин сиёсатини амалга ошириб бўлса-да, “босмачилик” ҳаракатини йўқотиш масаласи кўриб чиқилди. СССР инқилобий ҳарбий кенгаши қарорига мувофиқ С.М. Будённый раҳбарлигидаги Туркистон fronti ташкил этилиб, Туркистон fronti қўмондони этиб К.А.Авксеньевский

тайинланиб, Я.М. Мелькумов эса 8-Туркистон отлик бригада бошлиғи этиб тайинланди. 1926 йил апрелда ташкил этилган Туркистон фронт С.М. Будённый раҳбарлигидаги миллий озодлик ҳаракати кучларни тўлиқ тугатиш бўйича махсус ҳарбий ҳаракатлар ўтказиб, Бойсун тоғ тизмаларидаги Хўжа Касип йўналишларида ҳаракат қилаётган Мулло Жайлов, Бойсари, Қосимхўжа, Хуррамбек раҳбарлигидаги миллий озодлик ҳаракати гуруҳларга қарши ҳужумга ўтиб, Иброҳимбекдан алоҳида ҳаракат қилаётган Қўрбош гуруҳларга жиддий зарба бериб[13], 1926 йил ёзида қизил террорчилар Сурхондарё воҳасида оммавий қирғин сиёсатини ўтказди. Бундай оғир шароитга қарамай Иброҳимбек раҳбарлигида халқ озодлик ҳаракати кучлари Боботоғ, Чолтоғ, Қоратоғ худудларида С.М. Будённый раҳбарлигидаги Қизил Армия қўшинларига жиддий зарбалар берди. Бироқ кучларни тенг бўлмаганлиги туфайли 1926 йил 21 августда Иброҳимбек чекиниб Афғонистон худудига ўтиб кетди[14:397].

Миллий озодлик ҳаракатини таг-томири билан йўқотишга киришган Совет ҳукумати 1929 йилги маълумотларда Ўзбекистонда 60 киши, Туркменистонда 70 киши, Тожикистонда 300 киши атрофида “босмачи”лар қолди[15:164] деган сохта маълумотлар тарқатиб, халқ оммасини асосий қисми, миллий зиёлилар, ватан озодлиги, мустақиллиги учун кураш олиб борганларни қириб ташлади ҳамда катагон қилинди.

1929 йил апрелда Шарқий Бухоро чегара худудларида тинимсиз уруш ҳаракатлари олиб борилиб, Совет ҳукуматини террорчилик, қирғин, катагон, талончилик сиёсатидан норози бўлган маҳаллий аҳоли ўз юртини ташлаб муҳожир бўлиб Афғонистон, Эрон, Туркияга кетаётганларни чегара худудларида ушлаб, суд-сўроқсиз отиб ташлаш, қамоққа олиш, катагон қилиш Совет ҳукуматини оддий кундалиқ иши бўлиб қолди. Шарқий Бухоро худудларида 1928 йил янги халқ ҳаракатлари пайдо бўлиб, Усмонбек, Эшон,

Исоқ, Чори Қаюмов раҳбарлигидаги миллий озодлик дасталари кураш олиб бордилар[16:6]. Сариосиё, Боботоғ, Ғарим, Душанбе ҳудудлардаги миллий озодлик ҳаракатларини бостириш мақсадида Совет ҳукумати Қизил Армияни мунтазам қуролланган Т.Т. Шапкин раҳбарлигидаги 7-пулётчи ва 40-қизил армия мунтазам қисмларини сафарбар этди. Ушбу Қизил Армия қисмлари Фузайли раҳбарлигида ҳаракат қилаётган Ғарим, Душанбе, Кулобдаги миллий озодлик гуруҳларга қарши қирғин ҳужумларини амалга ошириб, маҳаллий аҳоли бошига кўплаб кулфатлар келтирди. Фузайли Махсум раҳбарлигида халқ ҳаракатини бостиришда Ҳамро Абиров, Саид Авезов, Саид Ғуломов, Файзи Ғурбатов, Махнадулло Идиев, Д.Мирзобоев каби маҳаллий коммунистлар[17:631] ўз халқига ҳоинлик қилиб, Совет ҳукуматини олиб борган талончилик, миллий камситиш сиёсати, маҳаллий халқлар бошига оғир кулфатлар келтириб, турли воситалар билан халқни кўзини кўрқитиш, ҳар қандай қарши кучларни ўз вақтида йўқотиш борасида турли усуллардан фойдаланган ҳаракатларда фаол иштирок этдилар. Гўёки босмачилик Амир тарафдорлари, маҳаллий бой зодагонлар Англияни қўллаб-қувватлаши билан Совет ҳукуматга қарши “газовот” урушига жалб этмоқда деган бўҳтон, уйдурмалар тарқатиб маҳаллий аҳолини бир-бирига қарши курашга жалб этди. Англия ҳукумати гўёки миллий озодлик ҳаракати иштирокчиларини катта ҳажмдаги қурол-яроқ, ўқ-дори маблағлари билан таъминламоқда, Иброҳимбекни моддий-маънавий ҳомийси Англия империализми деган бўҳтондан иборат ғоялар тинимсиз тарғиб қилинди. Ҳатто Англия ҳукумати Эронни Машҳад шаҳридаги консулхонаси орқали Афғонистон ҳудудларидан фойдаланиб, беш машина қурол-яроқларни Шарқий Бухорода ҳаракат қилаётган босмачиларга жўнатди деган[10:137] маълумотлар қайд этилди. Ушбу қурол-яроқлар 2 минг кишилик, уч гуруҳдан иборат Иброҳимбек қўшинлари учун махсус жўнатилди.

Натижада яхши қуролланган, инглиз ҳарбийлардан кўмак ҳамда ҳарбий уруш сирларини ўрганган босмачилар 1931 йил март ойида Панж дарёсидан ўтиб Парҳар районида Қизил Армия қисмларга ҳужум уюштирди деган ёлғон маълумотлар тарқатилди. 1931 йил март ойи охирида Иброҳимбек раҳбарлигидаги миллий озодлик ҳаракати қўшинлари янгидан куч тўплаб, Панж дарёсидан кечиб ўтиб, Совет ҳокимиятини ағдариб ташлаб, Қизил Армия қўшинларига жиддий зарбалар берди.

Иброҳимбек қўшинларини маҳаллий аҳоли қўллаб-қувватлаш туфайли Лоқай, Боботоғ ҳудудларини тўлиқ ўз назоратига олиб, Совет ҳокимиятини тугатиб катта ғалабаларга эришди. Совет ҳукумати коммунистик партияни “инсонпарварлик” ғоясини тарғиб қилиб, гўёки меҳнаткаш халқни ҳимоя қилиш учун кураш олиб бормоқда, деб қуруқ-алдов сиёсатини кенг тарғиб қилиб, онгсиз саводсиз кишилар қўлига партия билетини тақдим этиб, ҳокимият халқники шиори остида миллатни миллатга қарши қўйди. Шунга қарамай Совет ҳукуматни қуруқ ваъдаларидан безор бўлган маҳаллий аҳоли оммавий тарзда Иброҳимбек тарафига ўтиш туфайли қисқа вақт ичида Иброҳимбекни ҳарбий қўшинлари сони 7 минг кишини ташкил этиб, Совет ҳукуматига катта хавф туғдирди[18]. Иброҳимбек Совет ҳукумати Ўрта Осиёдаги энг хавфли душманига айланиб, большевиклар сиёсатини мудҳиш режаларни барбод қилди. Натижада Большевиклар бутун куч-қудратни жалб этиб, совет тузумини сақлаб қолиш учун ҳарбий кучларни бирлаштириб, Бойсун, Шеробод, Боботоғ ҳудудларини ўз қўлига қайта олишга жиддий киришди. Ушбу ҳаракат даврида Совет ҳукумати Қизил Армия қўшинларига ҳар қандай разилликларни амалга оширишга раҳнамолик қилди. Жосуслик, сотқинлик, пул, мол-мулк ва мансаб бериш йўллари билан Иброҳимбекни йўқотиш йўлларини изладилар. Иброҳимбек миллий озодлик ҳаракати кучларини қириб ташлаш учун 7-

алоҳида Туркистон кавалерия бригадаси, тожик ўқчи батальони, 83-Бегали кавалерия полки, ва алоҳида Ўзбек бригадаси ташланди. Мунтазам қисмлардан ташқари, 5 минг кишилиқ «қизил таёқчилар» отрядлари жалб қилинди. 1931 йил июнда Қизил Армияни мунтазам қирувчи қисмлари Иброҳимбек кўшинларга қарши ҳужумга ўтиб, тенгсиз жанглар натижасида миллий озодлик ҳаракати кучларни қаршилигини бостириб, Иброҳимбек кўшинларга катта талофат етказиши туфайли, халқ озодлиги қатнашчиларидан 970 киши ва 19 кўрбоши ҳалок бўлиб, 1800 киши ва 68 кўрбоши асирга олинди[18]. Асирга олинган озодлик ҳаракати иштирокчиларни асосий қисми суд-сўроқсиз отиб ташланди.

1931 йил июнда кучларни тенг эмаслиги, ҳамда халқ бошига тушаётган кулфатлар, очлик-қашшоқликни ҳисобга олган Иброҳимбек ўз хоҳиши билан Совет ҳукуматига асирга тушиб, маҳаллий аҳолини беҳуда қириб кетишидан сақлаб қолишни мақсад қилди. Натижада 10-июнда Иброҳимбек ва Кўрортиқ миллий озодлик кучлари ўз хоҳишлари билан таслим бўлдилар. Бироқ Совет ҳукумати ўзини сохта маълумотларида гўёки 1931 йил июнда Совет ҳукумати томонидан тузилган кўнгилли ҳарбий отряди бошлиғи Мукум Султонов ОГПУни махсус отлик полки командири Абдулло Валиев томонидан чегарадан қочиб ўтаётганда Иброҳимбек қўлга олинди деган сохта маълумотни тақдим этди[19:400].

Иброҳимбек раҳбарлигидаги қолган кучларни 22 июнда Лободин ва Бенько бошчилигидаги 79-Олой кавалерия полкининг икки эскадрони Ойбулоқ қишлоғида Алимардон додхо, Эшон Исахон, Азимбек ва Қажом Ғафур раҳбарлигидаги кучларни қўлга олди[20:265]. Совет ҳукумати сиёсатида қарши турган ҳар қандай миллий озодлик

ҳаракат раҳбарлари ва унинг иштирокчилари терговсиз ваҳшийларча суд ҳукми билан ўлимга маҳкум этилди. Жумладан, халқ миллий озодлиги йўлида кураш олиб борган, ўз халқини мустақил давлатини ташкил этиш йўлида жон фидо қилган Иброҳимбек Чақабоев. 1932 йил 31 август кунини Тошкент шаҳрида ОГПУнинг ёпиқ суд қарори билан, жумладан у билан бирга ҳаракат қилган 16 нафар миллий озодлик кучлари раҳбарлари ҳам отиб ташланди. Булар қуйидагилардир:

1. Иброҳимбек Чақабоев.
2. Сулаймон Салоҳиддинов (Эшон Судур).
3. Абдукаюм Парвоначи Улаев.
4. Эшон Исахон Мансурхонов.
5. Алимардон додхоҳ Муҳаммедов.
6. Ортиқ додхоҳ Аширов.
7. Қўганбек Кенжаев.
8. Тошмат Хўжабердиев.
9. Мулла Ниёз Парвоначи Ҳакимов.
10. Алет Полвон Элмирзаев.
11. Шохасан Иманкулов.
12. Қўганбек Шералиев.
13. Мулла Аҳмадбий Саидов.
14. Мирзакаюм Шеров.
15. Азим Марқа Остонакулов.
16. Эшон Полвон Баҳодурзода[21].

ХУЛОСА (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

Иброҳимбекнинг мағлубиятидан кейин миллий озодлик ҳаракати иштирокчилари ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий вазиятни ўз фойдасига ўзгартира олмади. Совет ҳукумати маҳаллий аҳолининг кенг қатламларига турли ваъдалар ва имтиёзлар бериш орқали миллий кучларни бўлиб ташлаб, уларни тўлиқ бўйсундиришга муваффақ бўлди. Шунингдек, 1930-1938 йиллардаги оммавий террор сиёсатини ўтказиб, озодлик ҳаракати иштирокчиларини қолган қисмини ҳам қириб ташлади ва қатағон қилди.

АДАБИЁТ ВА МАНБАЛАР РЎЙХАТИ
(ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТРАТУРА / REFERENCES):

1. ЦГНРОССИЯ Ф. 1313. оп.1. д. 715. л. 97.
2. Материалы истории таджикского народа в советской период. Сталинабад. 1954. – С. 137.
3. Иркаев М., Николаев Ю., Шарапов Я. Очерк истории советского Таджикистана. 1917-1957. Сталинабад. 1957. – С. 94.
4. Иркаев М. История гражданской войны в Таджикистане. Душанбе. 1971. – С. 437.
5. ЦГАРОССИЯ Ф. 110. оп.1. д. 148. л. 48-49.
6. ЦГАРОССИЯ Ф. 110. оп.2. д. 530. л. 29.
7. Иноятов Х.Ш. Народ Средней Азии в борьбе против интервентов и внутренней контрреволюции. Москва. “Мысль”. 1984. – С. 394.
8. Краснознаменный Туркестанский М., 1976. – С. 126.
9. Иноятов Х.Ш. Народ Средней Азии в борьбе против интервентов и внутренней контрреволюции. М. “Мысль” 1984. – С. 396.
10. Зевелев А.И., Поляков Ю.А. Чугунов А.И. Басмачество: возникновение, сущность, крах. М., 1981. – С.137.
11. Фаньян Д.К. История Советского строительства в Таджикистане 1920-1929 гг. Сб. док. Сталинабад, 1941, – С. 72-73.
12. Очерки истории Коммунистической партии Таджикистана. Душанбе. 1964. – С. 41.
13. Красная звезда. 1926 год 22 июня.
14. Иноятов Х.Ш. Народы Средней Азии в борьбе против интервентов и внутренней контрреволюции. М., «Мысль». 1984. – С. 397.
15. Зевелев А.И. Поляков Ю.А. Чугунов А.И. Басмачество: возникновение сущность, крах. – С.164.
16. Аманов А. Конец авантюры Фузайла Максума и Агзама Сталинабад. 1960. – С. 6.
17. Иркаев М. История гражданской в Таджикистане. – С. 631.
18. Коммунист Таджикистана. 1931 год 5 июля.
19. Иноятов Х.Ш. Народы Средней Азии в борьбе против интервентов и внутренней контрреволюции. М., «Мысль». 1984. – С. 400.
20. Мелькумов Я. А. Туркестанцы. – С. 265.
21. Ўзбекистон давлат хавфсизлик хизмати архиви, 577051-иш, 3-жилд.